

Az egyház ökumenikus küldetése az emberiség új társadalmi rendjében*

Az ökumenizmus gondolatát még ma is sokan a nagy utópiák közé sorolják. A keresztények egy része azért kételkedik benne, mert elméletek, tantételek igazolására szánt teológiai „játéknak” ügyeskedésnek tartja, mely egyelőre nem képes áttevődni a gyakorlat területére, s nincs is kellően megművelt táptalaja ahhoz, hogy a világban meggyökeresedjék. Mások időszerű egyházpolitikai érdekek megnyilatkozásának tekintik, s őszinteségének forrásait, erkölcsi hátterét kutatják. Ismét mások pedig egyszerűen csak a vallási meggyőződésüket féltik, azt a hitet, amelyben megkeresztelődtek és nevelődtek, s amelyet szemükben az *egyetlen*, a felsőbbrendű egyház képvisel érvényesen a többi keresztény egyház közül. De túl a különféle feltételezéseken és találgatásokon, azt mindenképpen leszögezhetjük, hogy az egyházakból hiányzik még az ökumenizmusnak az az akarása, amelyre napjainkban égető szükség volna. A csakugyan meglévő hitbeli különbségeken túl sok olyan különbséget találunk egymásban — így az egyházjog, a liturgia, az életstílus, az egyházi adminisztráció és a teológiák különbségeit —, amelyet nem is kevesen elégendő indoknak vélnék a közeledés, a párbeszéd halogatására. A legfőbb baj talán az, hogy mindkét oldalon erős a törekvés arra, hogy a szakadást, a reformáció-ellenreformáció hadakozásait utólag igazolják. A katolikusok a II. vatikáni zsinatnak „az igazság hierarchiájáról” szóló programját nem töltötték meg eleven tartalommal, és hallgatólagosan abban reménykednek, hogy egy esetleges ökumenista találkozás kizárólag a tanítás mai megfogalmazásában és ma látott távlatai-ban jöhet majd létre. Egyre terjed azonban az a fölismerés, hogy a keresztényeknek elsősorban közös hivatásukat kell a társadalom tudomására hozni: mit jelent nekik Isten szava, és úgy hirdetni az evangélium üzenetét, hogy azt minden ember világosnak és hitelesnek fogadja el tőlük. Mindazok, akik erősen hinni akarnak és tanúságot akarnak tenni a hitükről, csak akkor képesek az akaratuk megvalósításához és megéléséhez szükséges elemeket felismerni és alkalmazni, ha tudatosan vállalják tevékenységük színterét, a társadalmi rendet.

A marxisták részéről nem egy bíráló megjegyzés érte a keresztény ökumenikus törekvéseket. Egyszerűen mereven elutasították, mint az új társadalomtól idegen jelenséget: vagy politikai fondorlatnak könyvelték el, amelynek rejtett célja egy antikommunista „keresztény egységfront” kikísérletezése; vagy elzárkóztak előle, mert szükségtelenül megosztja a társadalmat, fékezi a nemzeti összefogást azáltal, hogy a nem-hívőket kirekeszti az ökumenéből. S még ha a keresztények egységét is hirdeti, egyúttal a különbözőség tényét is hangsúlyozza. (Más kérdés, hogy nyilván voltak és vannak olyan erők Nyugaton, amelyek az ökumenizmusból szívesen kovácsolnának — ha ma már nem is mozgalmi-szervezeti, de ideológiai — fegyvert a szocializmus ellen.) Másfelől viszont egyre határozottabban érvényesül egyfajta várakozás, előlegezett bizalom, amely marxista szemszögből hajlandó vallásszociológiai tényezőként megítélni az ökumenét. Ez a szemléleti türelem azzal számol, hogy az ökumené nemcsak a megfogatkozott keresztény hívek csoportosulásának keretétől szolgál, hanem annak a valóságos igénynek a keretétől is, hogy a hívők mint hívők az eddiginél nagyobb intenzitással kapcsolódjanak bele az új társadalmi rend építésének folyamatába.

Amikor tehát józanul mérlegeljük az ökumenizmus hazai lehetőségeit és számot vetünk a marxista fenntartásokkal, tisztábban látjuk, hogy jelenleg az ökumené

* Elhangzott a Budapest Kelenföldi Református Egyházközség gyülekezete előtt 1973. május 24-én, a Párbeszéd népünk és az emberiség iránti közös felelősségünkről című előadássorozat keretében.

sok tekintetben vízvázalasztó és ugyanakkor egységbe hozó, egyesítő erő is a keresztény egyházak között. Vízvázalasztó az egyházak viszonyában tagadhatatlanul tapasztalható feszültségek miatt, amiket a már említett teológiai, közösségi és egyéb problémák okoznak. Egyúttal azonban egységesítő erő is, ha abban az új tartalmú, szocialista nemzeti egységnek nevezett össznépi találkozásban valósul meg, amelyben leküzdhetővé válnak a felekezeti indulatok és az egymást elvázalasztó tanításbeli különbségek. Az igazi egység — az emberi egység, amely oly módon teremt közösséget, hogy társadalmi méreteket ölt, és senkit sem zár ki önmagából vallásos nézeteiért, bármilyenek is legyenek azok. Az ökumenizmus kibontakozásának hazai formája a kereszténység fejlődésének e szakaszában nem lehet más, mint az új társadalomformálásból kinövő egység komoly és fegyelmezett vállalása a keresztény hit értékeinek érvényesítésén keresztül. Jól sejtette ezt Teilhard de Chardin, aki csaknem két évtizeddel ezelőtt így fogalmazta meg az ökumenizmus két járható útját egy új társadalom viszonyai közt: 1. kialakítani egy minden ortodox nézetet, szemléletet elfogultságot meghaladó, minden emberi akadályt elhárító kereszténységet, amely csakugyan kozmikus távlatokat nyit; 2. kifejleszteni és megerősíteni a társadalom egészséges jövőjébe vetett egyetemes emberi „hit” alapjait, amelynek „a mindenki életének jobbítása” a legfőbb célja.

Vályi Nagy Ernő, a kiváló református teológus mintha éppen a teilhard-i gondolatokat folytatná, amikor arról ír, hogy mivel az egyház Krisztusban áll fenn, Krisztusban pedig az egyház és a világ, Isten és ember kettőssége forr egybe, az egyház dialógikus feladata abban határozható meg, hogy a kettősségnek ezt a krisztusi egységét — nemcsak az isteni kinyilatkoztatásra, hanem a keresztény ember szellemi és lelki életében megnyilvánuló krisztusi elemekre is figyelve — megvalósítsa a világban.

A közös társadalmi cselekvésről

Erre vonatkozólag mondja XXIII. János pápa a *Pacem in terris* enciklikájában: „Az emberi társadalom mindenekelőtt úgy tekintendő, mint ami főleg a lélekhez tartozik: ami által az emberek az igazság fényével megvilágosítva a dolgok ismereteit egymás közt terjesztik; jogaiknak érvényt szerezhetnek és kötelezettségeket teljesíthetnek; lelki javak után törekedhetnek; bármilyen tisztességes dologra egymás közt jogos kívánságot táplálhatnak; állandó kívánságként él bennük, hogy legjobb javaikat másokhoz eljuttassák; mások lelki javaira úgy tekinthetnek, hogy azt a maguk számára megszerezzék. Ezek a javak egyszersmind kapcsolatban vannak mindazzal és irányítják mindazt, amik az eszmékre, a gazdasági ügyekre, a törvények parancsaira és a többi dologra vonatkoznak, amelyek kívülről alkotják az emberi társadalmat és folyamatosan kibontakoztatják.” XXIII. János emlékezetes szavai azt a keresztény programot fejezik ki, amit az ökumenizmus mai állapota szükségszerűen megkíván: az embereknek együtt kell élniök és egymás javát kell keresniök. Mindenkinek kötelessége tehát közreműködni egy olyan társadalom kialakításán, ahol a jogokat és a kötelezettségeket lelkiismeretesebben és gyümölcsözőbben teljesítik. Ezért a keresztényeknek — erejükhöz mérten — közösen kell részt venniök mindazon vállalkozásban, melyet ennek a kornak a civilizációja, társadalmi fejlődése és gazdasági törvényszerűsége megenged, tanácsol vagy sürget. „Szükséges, hogy mindenki segítséget nyújtson másoknak — folytatja a pápa —, hogy mások is mindjobban tudatára jussanak kötelezettségeiknek, hogy újra és hasznosra törekedjenek, hogy bármilyen tevékenységben maguktól előrehaladjanak.” „Sőt minden embernek úgy kell ítélnie, hogy mindaz, amit eddig tett, nem elegendő a szükséglethez, és ezért naponként mindig nagyobb és alkalmasabb munkát kell vállalnia, ez vonatkozik a termelőszövetkezetekre, szakszervezeti egyesületekre, szakmai szövetkezetekre, társadalmi biztosításra, kulturális intézményekre, jogrendszerekre, az állam formájára, egészségügyi szolgáltatásra, sportra és végül minden egyébre általában véve. Mindezt ugyanis korunk kívánja, mert az emberek, miután felfedezték egyéniségüket, a világűrbe törnek, hogy új utakon tudjanak a végtelenbe tekinteni.”

VI. Pál pápa a *Populorum progressió*ban így szól a katolikusokhoz: „A hierarchiának az a szerepe, hogy tanítson és hitelesen értelmezze a világiak tevékenységét meghatározó erkölcsi alapelveket. Ők viszont ne várják öbe tett kézzel a parancsot és az eligazítást, hanem szabadon kezdeményezve itassák át keresztény szellemmel a közfelfogást, közösségük törvényeit és szerkezetét. A változások szükségszerűek, a mélyreható reformok elengedhetetlenek: elszántan kell tehát törekedniük, hogy áthassák azokat az evangélium szellemével.” Felhívását ezzel fejezi be: „Biztosak vagyunk abban, hogy keresztény testvéreink meg fogják sokszorozni közös és összehangolt erőfeszítéseiket azért, hogy a világ legyőzze az önzést, a gőgöt és a vetélkedést, hogy felülkerekedjen a becsvágyon és az igazságtalanságon, és hogy a világ mindenki számára megnyissa az emberibb élet ama útját, ahol mindenkit felebarátként s testvérként szeretnek és támogatnak.”

Az *egyház a mai világban* című zsinati konstitúció pedig arra buzdít, hogy „minden keresztény hívő érezze át sajátos és külön hivatását a politikai közösségekben. Példájukkal mind mutassák meg, hogy él bennük a kötelességtudat, és hogy odaadóan szolgálják a közjót... A földi ügyek rendezését illetően ismerjék el a véleménykülönbség jogos voltát, és becsüljék meg azokat a polgártársaikat, akik egyénileg vagy társultan becsülettel védik eltérő álláspontjukat.” A keresztényeknek az evangélium szellemétől vezetve hűségesen teljesíteniük kell földi feladataikat, el kell fogadniuk a társadalmi élet mindenkire érvényes szabályait, vállalva az emberi összetartozás sokféle követelését az emberi közösség szolgálataira. „Mint hogy a társasélet az emberhez nem melleleg hozzáadódó mozzanat, az ember csak akkor gyarapszik minden adottsága szerint, és csak úgy tud hivatásának megfelelni, ha kapcsolatot tart másokkal, ha a kölcsönösség jegyében szolgálataira van másoknak, és ha testvéri párbeszédbe bocsátkozik.” Az a keresztény tehát — szögezi le a lelkipásztori rendelkezés —, aki elhanyagolja társadalmi feladatait, valójában embertársai iránt való kötelességeit hanyagolja el, sőt az Isten iránt valókat is, mert hiszen amivé mi a történelemben válunk, az mintegy alkotórésze lesz Krisztusnak.

A pápai és a zsinati megnyilatkozások nemcsak azért hangsúlyozzák a keresztény ember társadalmi elkötelezettségét, mert az emberi személy tökéletesedése és a társadalom továbbfejlődése kölcsönösen függnek egymástól, hanem azért is, mert miközben a keresztény ember társadalmi küldetését végzi, vallásos hivatását is betöltheti. Ez kifejezi abbéli hitünket, hogy az emberi történelem valódi értelme Krisztus misztériumában válik nyilvánvalóvá, minden emberi valóság tőle kapja meg végső jelentését. Számunkra a földi tevékenység nem szolgálhat csupán arra, hogy állapotbeli kötelességünket teljesítsük és erkölcsi erényeket gyakoroljunk, hanem, hogy tudatában legyünk az emberi valóságok fontosságának is, amelyek Isten országát belülről is érintik. Mivel az a rendeltetésünk, hogy egész hívő életünkkel ezen az országban munkálkodjunk, az emberi realitások Isten országának részeivé váljunk. A keresztény hit olyan jövő képét festi meg, amelyben egy megújult, képességeit tökéletesen kamatoztató szabad és örök emberiség létezik majd. Isten népe úgy vonul e jövő irányába, mint „az emberi történelem beteljesedése felé”. E vándorlás során és e várakozás közben azonban megmarad, sőt növekszik a felelőssége, ha igaz, hogy a krisztusi üdvösség nemcsak a történelemben, hanem a történelem által valósul meg. Krisztussal egyesült életünk realizmusa és termékenységére kétszeresen is feljogosít bennünket, hogy higgyünk a világban.

A politikai ökumené

Suhard bíboros, Párizs érseke életében gyakran hivatkozott egy, XII. Pius pápával folytatott beszélgetésére. A pápa kifejtette, hogy a katolikusoknak — éppen az erkölcsi nevelés és az apostoli tanúságtétel hatékonysága érdekében — sokkal nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk a politikai valóságra. A bíboros is osztotta ezt a véleményt, de megjegyezte, hogy a politika szóval szemben — különösen ha az egyház él vele — a katolikusok meglehetősen bizalmatlanok, mert

a múltban az egyház politikai tevékenysége többnyire csak bajt hozott rájuk. Ezért azt tanácsolta, hogy okosabb lenne inkább állampolgári nevelésről vagy a közjót szolgáló magatartásról beszélni. A pápa ellenben így válaszolt: „Ha ezt jobbnak találja, és ha ezzel a kétértelműség elkerülhető, ám nevezze állampolgári nevelésnek vagy a közjót szolgáló magatartásnak, de véleményem szerint a helyes szó mégiscsak a politika.”

Suhard bíboros óvatossága akkor érthető volt. A II. világháború után ugyanis Európa-szerte érezhető kiábrándulást keltett a katolikus közvéleményben az egyház több évtizedes politikai ténykedése, amely nemegyszer elnyomó hatalmi érdekek kiszolgálását jelentette és súlyosan kompromittálta a katolicizmust. Ezért ébredt sokakban mély ellenszenv, viszolygás mindennel szemben, aminek egyházhöz és politikához, vagy a hívő ember közéleti szerepléséhez, politizálásához köze lehetett. S az itt-ott nagyrítkán még ma is észlelhető közömbösség, amely egyszerűen megveti a politikai valóságot, a politikai öntudatot és a belőle szükségképpen származó akciókat, azaz a politikai cselekvést, nem volt más, mint menekülés a felelősségtől, az egyéni döntés kockázatától, a történelem napi kérdéseitől. Akiknek egyetemességre igényt tartó erkölcsi szabályokra van szükségük, s ezeket az igényeket nem valamilyen zárt erkölcsi kódexhez alkalmazkodó magatartással remélik kielégíteni, hanem a valóság ellentmondásai között: a kereszténység mai küldetésének tesznek eleget. Mert a történelem kihívásaira tisztességesen, nyíltsággal és őszinte hittel válaszolni: mindig általánosan emberi, tehát egyúttal keresztény feladat is volt és marad. A II. vatikáni zsinat ezért ismétli el: „Távol járnak az igazságtól, akik annak tudatában, hogy nincs e földön maradandó hazánk, hanem inkább az eljövendő után vágyódunk, úgy vélik, hogy elhanyagolhatják miatta földi feladataikat. Nem veszik ugyanis figyelembe, hogy épp a hit közelezi őket annak a hivatásnak megfelelően, amit ki-ki kapott, földi feladataik fokozottabb teljesítésére. De nem kevésbé tévednek azok is, akik éppen fordítva azt képzelik, hogy úgy merülhetnek földi teendőikbe, mintha azok egészen idegenek volnának a vallási élettől; erről az utóbbiról viszont azt gondolják, hogy pusztán istentiszteleti cselekményekből és bizonyos erkölcsi kötelességek teljesítéséből áll. Korunk legsúlyosabb tévedései közé kell számítani ezt a sokaknál tapasztalható hasadást: vallott hitük és mindennapi életük között.”

Mi hát a politikai realitás? Az a terület, ahol egymás mellé van rendelve a gazdasági, technikai, ideológiai és kulturális élet, melyben minden egyén és minden közösség megtalálja emberi fölemelkedésének és tökéletesedésének lehetőségét. Azoknak a társadalmi jelenségeknek a szintézise, amelyet az egész emberi nemmel és saját hazánk belső rendjével kapcsolatos szolidaritásként élünk meg. A politikai valóság elutasítása egyet jelentene látásunk beszűkülésével, annyi, mint tagadni a történelmet és megfeledkezni a közjóról. A politikai realitás kiterjedésében is, mélységében is egyre nagyobb tért hódít. Akik nem vesznek tudomást róla, azokat előbb-utóbb legyűri a világ, vagy elvesznek benne, mert képtelenek az eseményeket egyetemes összefüggésekben látni. A keresztény felnőtté vált olyan értelemben is, hogy beállt és részt vesz abban a folyamatban, amely egyén és közössége kölcsönös függésének, valamint a személyiség kibontakozásának és a társadalmiasodásnak olyan fejlődési fokát készíti elő, hogy az az egész emberiség tényleges történelmét meghatározhatja. A legrosszabb az volna, ha azzal mentegetőznénk, hogy nem voltunk kellően tájékozódva, hogy nem láttuk mi is folyik körülöttünk, amikor hitünk éppen azt teszi kötelességünkkelé, hogy szembenézzünk a világgal és megértsük azokat a problémákat, amiket evangéliumi szeretetünk számára vet föl. Azok a keresztények rendelkeznek kellő politikai öntudattal, akik vitálisan és megfontoltan tudomásul veszik a politikai valóságot a világ jelenlegi állapotában. Ez a politikai öntudat azonban csak akkor jöhet létre, ha nem szigetelődünk el egymástól és nem korlátozódunk csupán önmagunkra, hanem az ökumenizmusban találkozunk: a politikai ökumenében, amely Isten országának az emberrel és az emberi történelemmel kötött szövetsége együttes szolgálatát jelenti a maga teljes realitásában. Ez az ökumené már eleve fogékonyra tesz minden egységre és egyetemességre való törekvés iránt, már eleve azt sugallja, hogy le-

gyünk önzetlenek és készségesek kollektív síkon is. Az ökumené illetén felfogása azt a kérdést intonálja, hogy milyen hatással van a keresztény ember hite és erkölce a mai társadalomra, és hogy ez a társadalom hogyan hat vissza a hit életformáira. Az egyház léte nincs ugyan bizonyos társadalmakhoz kötve, de küldetésének értelmezése és formája szerint messzemenően kötődik ahhoz a társadalomhoz, amelyben szolgálatát végzi. A valóság talaján álló keresztény ma már nem éri be csupán személyes kapcsolatokkal; cselekedetei minden szempontból túlhaladják egyéni életének kereteit: jóllehet embertársában a legegységesebb értékeket keresi, az Isten alkotta embert keresi benne, ám egyúttal azt a társat is, aki bizalommal ajánlja föl magát a közös ügy, a társadalom tökéletesítésének szolgálatára, akivel sikeresen együttműködhet a politika területén. „Az egyes emberek, a családok és a különféle csoportok, amelyek az állampolgárok közösségét alkotják — olvassuk a *Gaudium et Spes* zsinati konstitúcióban —, jól tudják, hogy nem képesek egymaguk megteremteni a teljes értelemben vett emberi életet. Szükségük érzik egy tágabb közösségnek, amelyen belül nap nap után valamennyien hasznosíthatják képességeiket a közjónak egyre eredményesebb biztosítása érdekében. Ezért alkotnak politikai közösséget, mégpedig különböző intézményes formákban.”

A politikának az a feladata, hogy minden kollektív tevékenységet megszervezen és azt az igazságos emberi közösség hasznára gyümölcsozttesse. „A politika területe — ismerte föl XI. Pius —, ha az az egész társadalom érdekeit tartja szem előtt, a legegységesebb szeretet tere, a politikai szereteté, melyről azt kell mondani, hogy egyedül a vallásos szeretet múlja felül.”

Együtt — az új társadalomért

Amik az egyházakat hitelvi és strukturális szempontból a gyakorlatban alapvetően elválasztják egymástól, az részben az intézmény presztízse, a hierarchiák hatalomföltése, részben pedig a hívek görcsös ragaszkodása a megismert igazsághoz, illetőleg ahhoz, amit mindkét oldalon annak tartanak. Az ugyanis mindannyiunk előtt világos, hogy az igazság nem választ el, az igazság egyesít. Ami elválaszt, az az egyik oldalon igazság, a másik oldalon viszont — igazságnak valót — tévedés, míg természetesen a saját álláspontját mindenki az igazsággal, a másikat, az idegen nézetet ellenben a tévedéssel azonosítja. Az alapos vizsgálódás azonban arra a felismerésre vezette a józanabbakat mindkét oldalon, hogy az igazság és a tévedés határai (amennyiben a számunkra idegen gondolkodás megítéléséről van szó) nem esnek egybe egyértelműen a hitvallások határaival, még a katolikus és nem katolikus hitvallásokéval sem.

Mindezt azért említjük újra, mert fölöttébb szeretnénk hangsúlyozni, hogy az ökumenikus közeledés csak reális feltételek és adottságok révén jöhet létre. Valamennyi érdekelt fél fenntartásait méltányolni kell: senki se kényszerüljön arra, hogy az egyszer felismert igazságnak ellentmondjon. A legalkalmasabb terület, ahol ez a közeledés többé-kevésbé eddig is megvalósult és a továbbiakban még erőteljesebben és mélyebben megvalósulhat, a politikai ökumené területe, mert itt az egység nem egyéb, mint egymásért való lét. Az ökumenizmus sorsa éppen ezért nem a hierarchiák szintjén, hanem a gyülekezetek, az egyházközségek, az emberi együttessék szintjén fog eldőlni, mivelhogy a keresztények egységtörekvése ezekben fejeződhet ki leginkább: az evangéliumi szeretet egységében, amely senki ellen sem irányul, hanem mindenkinek érdekében, végső soron társadalomunk összességének érdekében bontakozik ki. Hogy csak ez lehet nálunk az ökumené járható útja, jól látták ezt már a két világháború között is. A neves protestáns bölcselelő, Tavasz Sándor megfogalmazása szerint az ökumené „nem egyesüléssé, nem is eszményi élet-közösséggé, hanem reális élet-közösséggé kell tenni, melyben ismét kivirágozhat az őskereszténység felebaráti szeretete”. A református teológus gondolkodó, Makkai Sándor életszükségletnek tekinti, mely „egyenesen és határozottan az emberi létérdekek megvalósításának szolgálatában áll...”, hogy az Isten természeti és erkölcsi világrendjét minél teljesebb önzetlenséggel, felelősséggel és odaadással éljük meg az emberek javára”.

A politikai ökumenében, amelynek legfőbb jellegzetessége a felebarátra, a másik emberre figyelő egyház társadalmi megnyilatkozása, új, termékeny viszonyt kell kialakítania az egyházaknak azokkal, akik másképp gondolkodnak és hisznek, vagy akik nem hisznek. Ezzel fogjuk tartósan bizonyítani, hogy a vallás építő elem a holnap társadalmának formálásában is. A szocialista rend, amely nem a kisebb-

ség uralmát jelenti a többség felett, hanem ellenkezőleg: a nemzeti egység eszméjével minden közösségért munkálkodó ember társadalmi méltóságát, egyenlőségét kívánja megteremteni, nem akarja, hogy többé emberek vagy embercsoportok másokon uralkodhassanak, sem azt, hogy mások emberek vagy embercsoportok háta mögött szenvedjenek. Az állam nem egyeseknek vagy keveseknek az érdekében cselekszik, hanem mindenki, azaz a köz javát szolgálja. Ez az alkotó és humanus légkör nemcsak hogy kedvez a politikai ökümenének, hanem kifejezetten igényli is létrejöttét, lehetőséget biztosít az egyházaknak a közös tevékenységre: ha tagjai ember és haza, ember és világ gondját mindenkor a szívükön hordozzák.

A nemzeti összetartozás gondolatának és a társadalom továbbfejlődésének aktív támogatása során háttérbe szorulnak a hitelvi viták, a szemléleti különbözőségek és az intézményes feszültségek. A sokszor öncélú és szűkkeblű felekezetieskedésen felülemelkedve tudunk csak — mint Pröhle Károly említi az evangélikus *Lelkipásztorban* — „egymás meggyőződésének tiszteletben tartása mellett összefogni egymással, hívőkkel és nem-hívőkkel, társadalmunkért és az emberiségért. Ez megvalósítható ökümenikus cél, szükséges és jó is. És erre szorongat minket Krisztus szeretete” (*Lelkipásztor*, 1972. július, 7. szám).

Irodalom: Vályi Nagy Ernő: *Kirche als Dialog. Protestantische Erwägungen zur Lehre von der Kirche*, Basel, 1967; — Pierre-André Liégé: *Vivre en chrétien*, Paris, 1960; — Jean Willebrands: *Oecuménisme et problèmes actuels*, Paris, 1969; — Tavaszy Sándor: *Az étika mai kérdései*, Kolozsvár, 1939; — Tavaszy Sándor: *Világnézeti kérdések*, Torda, 1925; — Makkai Sándor: *A hit problémája*, Bpest, 1916; — Makkai Sándor: *A vallás az emberiség életében*, Torda, 1923; — Roger Schütz: *Dynamique du provisoire*, Taizé, 1965; — Révész Imre: *Utópia vagy Krisztotópia?* Debrecen, 1943; — Bartha Tibor: *Ige, egyház, nép, a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya*, Bpest, 1972; — Teilhard de Chardin: *Science et Christ*, Paris, 1965.

Szfinx

A törvény

Valkó László rajzai